

Bk G. Goud.

α

PROF. DR IR J. GOUDRIAAN

PRODUCTIVISME
EN
DEMOCRATIE

Peter de Ruyter
Rldan
10/6/77

COMITÉ TER BESTUDERING VAN ORDERINGSVRAAGSTUKKEN

Afscheidscollege, gegeven op 18 Januari 1950, aan de Technische Hogeschool te Delft. De tijd ontbrak mij om, zoals gebruikelijk, het afscheidscollege vooraf op schrift te stellen. Daarom zal men in 't onderstaande enige aanvullingen en bekortingen vinden t.a. van de mondelinge voordracht. Essentiële punten zijn niet veranderd.

*Aan de nagedachtenis van mijn overleden vrienden:
W. A. Bongers en F. M. Wibaut.*

WANNEER GIJ BIJ GEVAL IN BRUSSEL KOMT EN gij zoekt daar Uw weg naar de Vrije Universiteit — de Vrije Universiteit van Brussel, die gij niet op een lijn moet stellen met de Vrije Universiteit van Amsterdam, want de laatste is gebonden aan de Gereformeerde geloofsbelijdenis en de eerste is vrij van elke kerkelijke belijdenis — indien gij dus een beetje rondwaalt in de buurt van de Avenue Louise, dan kan het U gebeuren dat gij op een der buitenboulevards, min of meer plotseling tussen de beplanting het stenen beeld ontwaart van een goed geklede heer. Hij is gemakkelijk gezeten in een brede armstoel; hij heeft een vriendelijk en schrander gezicht en staart peinzend voor zich uit over de weinige voorbijgangers.

Een ogenblik denkt ge misschien dat ge een aangeklede repliek voor U hebt van de bekende naaktfiguur Le Penseur van Rodin, het beeld dat nu zijn ereplaats gevonden heeft voor de ingang van het Panthéon in Parijs. Maar het beeld op de Brusselse buitenboulevard is minder dynamisch, minder groots, minder symbolisch. Het is menselijker, het is bijna alledaags; het is het beeld van een man die werkelijk op deze aarde heeft geleefd, gewerkt en gedacht.

En toch is Uw associatie met Rodin's Penseur niet helemaal verkeerd geweest. De man die gij vóór U ziet dorst zijn eerste publicaties over maatschappelijke onderwerpen slechts onder schuilnaam te publiceren en hij koos als pseudoniem — tientallen jaren vóór Rodin's meesterwerk aan het woord een bijzondere klank gaf — „Un Penseur”.

Het is het beeld van Ernest Solvay (1838-1922), op drie en twintigjarige leeftijd de uitvinder van het ammoniaksoda-procédé dat zijn naam draagt, de stichter en leider van een groot wereldconcern in de chemische industrie, de schenker van vele

miljoenen Belgische franken (franken uit de tijd vóór 1914, per stuk meer waard dan een Nederlandse gulden van 1950) voor wetenschappelijke en sociale doeleinden. Korthedshalve noem ik alleen het Instituut Solvay voor sociologische onderzoekingen en zijn grote schenking aan de Belgische Arbeiderspartij voor de Centrale d'Education Ouvrière, in 1913 geopend in tegenwoordigheid van Anatole France en Emile Vandervelde.

Solvay, de onafhankelijke, zelfstandige denker over de maatschappelijke noden en hun oplossing, vatte *zijn* oplossing samen in één enkel woord: *Productivisme* d.w.z. „intensifier constamment la production”.

De voortdurende verhoging van de arbeidsproductiviteit is door hem als het centrale doel gesteld van alle sociale en economische politiek, als het opperste criterium waaraan elke maatregel moet worden getoetst vóór het besluit of zij aanvaardbaar of verwerpelijk is. Adam Smith, Marx, Wilhelm Ostwald, Rudolf Goldscheid en vele anderen hebben vóór en na Solvay ditzelfde criterium gesteld, maar geen heeft meer dan hij het besef gehad, dat productivisme een levensvoorwaarde is voor de democratie. Productivisme en democratie, zal het onderwerp zijn van dit afscheidscollege. Het lijkt mij soms alsof ik mijn hele leven alleen maar over dit onderwerp gesproken en geschreven heb en of de ontwikkeling van de laatste 40 jaar, die ik persoonlijk heb gadegeslagen en meegedeeld, na een veelbelovend begin in het tijdvak 1910-'20 zich in toenemende mate van het door Solvay en mij gewenste innige verband tussen productivisme en democratie heeft afgekeerd, ja of er in toenemende mate een tegenstelling ontstaat tussen hetgeen men nog steeds democratie noemt en de altijd noodzakelijke vergroting van de arbeidsproductiviteit.

Het woord democratie is duidelijk; het betekent letterlijk verstaald de heerschappij van het volk; daarom is het, uit Rusland afkomstige woord „volksdemocratie” zinloos. Maar in de werkelijke, Westerse democratie is het volk niet een vrijwel redeloze massa, geleid door alle moderne methoden van massa-suggestie en reclame, maar een verzameling van zelfstandige individuen, die elk moeten streven naar de vorming van een eigen, onafhankelijk oordeel. De democratie is precies het tegendeel van haar doodsvijand, de demagogie; zij doet een beroep op ieder burger niet als lid van een homogeen reagerende massa maar als zelfstandige persoonlijkheid. Zij appelleert wel in eerste instantie op elementaire gevoelens van menselijkheid en verdraagzaamheid,

maar zij kan daar niet bij blijven staan. Zij doet een beroep op ieders gezond verstand, op ieders critisch inzicht om het voor en tegen van bepaalde maatregelen te doen blijken. De democratie bevat dus altijd een intellectueel, een sterk verstandelijk element. Zij staat sterker naarmate dit cerebrale element een groter plaats in de gedachtenwisseling inneemt; zij verzwakt, ja gaat ten onder, naarmate de gevoelensoverwegingen de overhand krijgen. Want de gevoelens, die alleen maar gevoelens zijn — in de geest van Just Havelaar¹) die in zijn beschouwingen over Democratie schreef: „Ik heb maatschappelijk geweten, geen maatschappelijke overtuigingen. Zedelijke overtuigingen heb ik, geen maatschappelijke” — deze gevoelsovertuigingen zijn altijd onverdraagzaam en steriel.

Het op de voorgrond stellen van het ethische element in de politiek verlaagt het peil van de discussie en verkettert de tegenstander.

Gij zijt voorstander van sociale rechtvaardigheid of, als dit woord U niet mooi genoeg is, van sociale gerechtigheid. Uitstekend, een zeker enthousiasme is in elk geval noodzakelijk, *maar het is niet voldoende*. Men maakt geen constructieve democratische politiek met zedepreken of exclamaties maar met wetten. Ik vraag dus: welke concrete maatregel wenst gij? Blijft gij het antwoord schuldig of antwoordt gij met een tweede voorraad algemeenheden, zoals: vernieuwing, nationale binding, dienen van de gemeenschap, enz. dan zijt gij, als wijlen Just Havelaar uit de sfeer der practische politiek verdwenen; de discussie is dan geëindigd voor zij begonnen is.

Maar ik neem aan dat gij een concreet voorstel doet en dat ik U bestrijd, omdat ik bijv. zekere consequenties voorzie in andere delen van het economische leven, die voor mij de maatregel onaannemelijk maken. Gaat gij dan in op mijn betoog, zijt gij bereid om inductief en deductief, met een beroep op ervaring in soortgelijke gevallen of door het aantonen van fouten in mijn redenering mij te weerleggen, dan hebben wij de verstandelijke, democratische discussie zoals deze behoort te zijn.

Maar schuift ge alle cerebrale argumentatie terzijde door te zeggen: ik zie wel dat gij voor de gerechtigheid niet voelt, gij zijt een slecht mens — dan hebben wij het type van politieke discussie dat vooral na de oorlog in Nederland in zwang is gekomen. Deze lieden kunnen dan met een variant op de *Précieuses ridicules* van Molière zeggen:

Nul n'aura du coeur
que nous et nos amis.

Maar door zich dit monopolie van sociaal gevoel toe te eigenen hebben zij zich vervreemd van anderen die de publieke zaak niet met minder idealisme, met minder onbaatzuchtigheid en toewijding hebben gediend maar misschien wel met meer kennis van zaken, meer ervaring en meer verantwoordelijkheidsgevoel. Solvay — zegt een van zijn biografen²⁾ — Solvay, de edelmoedige gever van zovele millioenen franken, ne croyait guère au dévouement comme guide des actions humaines. Le dévouement n'est du reste qu'une exception, il est momentané et il serait dangereux de baser sur lui une organisation de la société. Dit wrange verantwoordelijkheidsgevoel dat Solvay doet terugschrikken voor levensgevaarlijke experimenten op de maatschappij, is altijd de vrucht van kennis en ervaring, van verstandelijke overwegingen, die men niet mag wegdecreteren door exaltatie van het gevoel.

Hoe gevaarlijk het is om aan het critisch denken het zwijgen op te leggen zien wij in deze jaren op de noodlottigste manier gedemonstreerd in de internationale politiek. De toestand na 1945 vertoonde treffende overeenkomst met die na de val van Napoleon Bonaparte. Maar hoe geheel verschillend is de afloop. Het Weener congres bracht Rusland terug binnen zijn natuurlijke grenzen en schonk West-Europa een halve eeuw van ongestoorde vrede; de conferentie van Potsdam in 1945 loste geen enkel vraagstuk op en schiep een duurzame bedreiging met een derde wereldoorlog. Elk dezer bijeenkomsten werd door één man gedomineerd: het Weener congres door Talleyrand, de vertegenwoordiger van het verslagen Frankrijk; de conferentie van Potsdam door de Amerikaanse Chief Justice Byrnes. Vergelijk beide persoonlijkheden en gij ziet onmiddellijk in dat Byrnes de rechtschapenheid in eigen persoon is en dat Talleyrand ernstige karakterfouten vertoont; zelfs zijn best gezinde biograaf kan niet ontkennen, dat hij altijd te veel oog heeft gehad voor de behartiging van zijn eigen financiële belangen.³⁾ Maar dezelfde koele, critische blik had Talleyrand ook op het belang van Frankrijk dat hij met onbezweken trouw heeft gediend. Hij wist dat er domheden zijn erger dan misdaden (c'est pire qu'un crime, c'est une bêtise) en hij is nooit het slachtoffer geworden van een quasi-idealistisch illusionisme. Terwijl de rechtvaardige Byrnes kans heeft gezien de grootste blunder uit de wereldgeschiedenis te begaan en daarvan openhartig en uitvoerig

vertelt. — „We worked hard on board the Augusta”⁴⁾ schrijft Byrnes en hij geeft een foto waar men hem te midden van de ambtenaren van het State Department ziet ploeteren in nota's en dossiers. — „Surtout pas trop de zèle”, zei Talleyrand.

Dat cerebraliteit volstrekt niet altijd samengaat met persoonlijke baatzucht ziet men in de intègre figuur van Thiers, de grote staatsman, die, na de oorlog van 1870-'71, Frankrijk in korte tijd weer op de been bracht. Bekend is zijn uitspraak: „J'ai une aversion insurmontable pour les illusions parce qu' elles sont la perte de tous les pays qui s'y livrent”.^{4a)} Hij kreeg zijn standbeeld op het stationsplein van Nancy, 'n alledaagse figuur op 'n tweede rangsplaats, als Thorbecke in Amsterdam, als Solvay in Brussel. Maar deze koele, critische, verstandelijke denkers en staatslieden hebben onmetelijke verdienste voor hun land.

DE KERN VAN DE POLITIEKE STRIJD IS DE STRIJD om meer welvaart voor de grote massa. Op 't eerste gezicht lijkt het of men dit goede doel kan bereiken langs twee verschillende wegen: de korte, door het vrijwel plotseling aanbrenge van veranderingen in de verdeling van het maatschappelijk inkomen, de lange en langzame door het geleidelijk maar gestadig verhogen van de productiviteit.

Bijna iedereen die zich voor 't eerst met maatschappelijke vraagstukken bezig houdt, hetzij op zijn twintigste of op zijn vijftigste jaar, wordt bekoord door de schijnbare directheid van de korte weg. Verhoging van de laagste lonen, zoals bijv. in de landbouw met vele tientallen procenten, ultra zware belastingen op hoge inkomens ter „herverdeling van het maatschappelijk inkomen” en dan weer subsidies op de eerste levensbehoefte om hun prijzen „binnen het bereik te brengen van de grote massa” schijnen hem afdoende en voor de hand liggende middelen. En met een zeker minachtend medelijden denkt hij aan vroegere generaties van sociale hervormers, wien het klaarblijkelijk aan moed en doortastendheid moet hebben ontbroken; vermoedelijk waren deze oude en verouderde lieden ook niet voldoende geïnspireerd door het hoge ideaal van sociale rechtvaardigheid.

Maar hij vergist zich. De korte weg was ook reeds aan de ouden bekend. Zij hebben hem welbewust niet gekozen omdat

zij wisten en weten dat hij niet naar het doel leidt maar uitkomt in een doolhof van verbitterde maatschappelijke strijd en nationale verzwakking. Talrijke studies hebben overtuigend aangetoond:

1. dat de frequentie-verdeling der inkomens in Westerse landen, op logaritmische schaal uitgezet beschreven wordt door een vrijwel normale (Gauss) kromme met vrijwel constante spreiding in de ruimte en in de tijd;
2. dat deze spreiding alleen vermindert indien wij twee toestanden vergelijken waarbij het gemiddeld reële inkomen per hoofd, dus de productiviteit gestegen is⁵⁾;
3. dat een vrijwel gelijkmatige verdeling van het nationaal inkomen, rekening houdende met de in aller belang noodzakelijke kapitaalvorming slechts een zeer geringe verhoging van het inkomen der grote massa zou mogelijk maken.

„Slechts het *verbruiks*fonds der bezittende klassen is beschikbaar”, is reeds door de vroegere socialistische schrijvers geconstateerd en dit is nog alleen beschikbaar indien de totale productie niet zou achteruitgaan — welke achteruitgang bij nivellering der inkomens met zekerheid optreedt.

Op grond van deze verstandelijke, analytische overwegingen hebben constructieve maatschappelijke hervormers uit een vroeger tijdvak, mannen als wijlen Bonger en Wibaut, nooit enige sympathie gehad voor de schijnbaar gemakkelijke en korte weg van de „herverdeling”. Het is de weg van de domheid, de onkunde of de demagogie — nooit de weg van de duurzame vooruitgang.

En toch, zullen sommigen uwer mij misschien tegenwerpen, toch zijn wij het doel reeds een goed stuk genaderd. De index van de reële lonen in Nederland staat voor de landbouw in vergelijking met 1938 (= 100) op 120, voor de industrie op rond 105, met inbegrip van de kindertoeslag.

De index van de productiviteit staat voor de industrie op rond 86, voor het bouwbedrijf op 80, voor de steenkoolmijnen op 75. Ziedaar dus een prachtig resultaat van de herverdelingspolitiek: flinke stijging van de welvaart voor de grote massa bij gedaalde productiviteit.

Inderdaad een prachtig resultaat voor hem die zijn gezond verstand buiten werking heeft gesteld. Want hoe is dit resultaat bereikt?

Ten eerste door een duurzame afhankelijkheid van het buitenland. Tot de laatste oorlog heeft Nederland eeuwenlang kapitaal

geëxporteerd en buitenlandse beleggingen gekweekt, nu is het een land geworden dat voor zijn kapitaal-investeringen van 't buitenland afhankelijk is, een materiële afhankelijkheid, die maar al te gemakkelijk overgaat naar geestelijke afhankelijkheid. In 1913 bedroegen de Nederlandse besparingen rond 12% van het nationale inkomen; in 1925-30 gemiddeld 18,5%⁶⁾; in 1946 waren zij negatief, in 1947 nog geen 0,6%.⁷⁾

Nu is het duidelijk dat voor gelijkblijvende welvaart, de jaarlijkse besparing ten minste gelijke tred moet houden met de jaarlijkse toeneming der bevolking, in aanmerking nemend een zekere verhouding tussen nationaal vermogen en nationaal inkomen, welke tenminste op 6 : 1 moet worden gesteld.⁸⁾ Bij een bevolkingsaanwas van 1,4% per jaar, als in de jaren rond 1913, was dus een besparing van ten minste $6 \times 1,4 = 8,4\%$ vereist en dit minimum werd in die tijd ruimschoots overschreden. Bij een bevolkingsaanwas als die in 1948 van 1,8% is een besparing nodig van tenminste $6 \times 1,8 = 10,8\%$, zodat rond 10% van het nationale inkomen van de consumptieve sfeer naar die der besparingen moet worden overgebracht om Nederland weer op eigen benen te laten staan.

Maar er zijn nog andere, niet minder ernstige consequenties. De herverdelingspolitiek van het nationaal inkomen leidt altijd tot het weghalen van inkomen bij de een om het toe te wijzen aan een ander.

Bij wie wordt het in hoofdzaak weggehaald?

Bij alle trekkers van vaste of semi-vaste inkomens, de gepensioneerden en renteniers, bij de bezitters van onroerend goed en bij de intellectuele beroepen. Dit laatste is het bedenkelijkste. Men kan zonder enige overdrijving zeggen dat de reële beloning voor intellectuele arbeid, rekening houdend met de geringe stijging van de nominale inkomens en met de sterke stijging van de belastingdruk, ten naastebij is gehalveerd. De gemiddelde ingenieur en middelbaar technicus, vooral die in overheidsdienst, is onderbetaald en, na 10 jaar rantsoenering, chronisch ondervoed. Het sterftecijfer voor tuberculose is men weer de baas; de ziektecijfers zijn en blijven abnormaal hoog. Juist de groepen in het economische leven, van welke in hoofdzaak de stimulans tot verhoging van de productiviteit moet uitgaan, zijn in hun vitaliteit het zwaarst getroffen.

Juist de intellectuele beroepen zijn door de herverdelingspolitiek het meeste van de democratie vervreemd; op z'n best zijn zij onverschillig geworden voor de publieke zaak. Maar een demo-

cratie, die niet gedragen wordt door de levende en actieve sympathie der intellectuelen is ten dode opgeschreven.

LATEN WIJ NU EEN OGENBLIK ZIEN NAAR DE ANDERE weg, die van het productivisme. Het is niet nieuw; al vele tientallen jaren geleden is de mensheid langs deze weg omhoog gegaan en tot omstreeks 1920 was het vrijwel de enige weg, die de sociale hervorming gevolgd heeft. Het gehele complex van sociale wetgeving, waarvan Arbeids-, Veiligheids-, Ongevallen- en Ziekte wet de hoofdstructuur vormen, werd door een productivistische gedachte gedragen. Ik denk er niet aan om de invloed van ethische of godsdienstige motieven, of van economische en politieke machtsfactoren gering te schatten — ik wil slechts zeggen dat bij voor- en tegenstander het besef aanwezig was dat deze maatregelen in laatste instantie getoetst moesten worden op hun invloed op de productiviteit — en dat zij deze toets glansrijk hebben doorstaan. „Daarover” — schreef Dr. Kuyper in zijn Memorie van Toelichting op het ontwerp Arbeidswet 1904 — „daarover dat het arbeidsvermogen in den boezem der natie zonder bescherming van overheidswege aan zich zelve overgelaten, schade lijdt, bestaat thans weinig verschil van gevoelen meer”.

En hij had zich, indien hij gewild had, kunnen beroepen op een lange rij van schrijvers van velerlei nationaliteit, afkomstig uit de praktijk van het bedrijfsleven, uit het laboratorium en uit de studierkamer, die met elkaar deze publieke opinie gevormd hebben en de grondslagen gelegd voor een van de boeiendste hoofdstukken van de bedrijfsleer, de fysiologie en de psychologie — in één woord de economie van de menselijke arbeid. Ik kan het niet goed zetten dat al deze mensen — in hun tijd baanbrekende pioniers voor het sociale productivisme — in het vergeetboek zouden raken. Daarom wijs ik er op, dat vooral Prof. Diepenhorst, die nu juist zijn professoraat vaarwel zegt wegens het bereiken van de onverbidelijke leeftijdsgrens, in verschillende publicaties een zeer goed overzicht heeft gegeven van hun werk met uitvoerige literatuur-opgaven.

Er bestaat ook een zekere geestelijke verwantschap tussen het rationele element in het productivisme en het altijd intellectueel getinte Calvinisme⁹). Deze verwantschap is nog sterker met die weinig talrijke, maar uiterst actieve onderstroom in het Wester-

se Protestantisme, ik bedoel de Quakers, die zulke voortreffelijke maatschappelijke hervormers en uitnemende bedrijfsleiders heeft opgeleverd, op technisch, commercieel en sociaal terrein. De Quakers zijn de scheppers van het verpakte merkartikel met vaste verkoopprijs in de detailhandel (Quaker oats enz.), waarschijnlijk de grootste uitvinding ooit op commercieel gebied gedaan.¹⁰⁾; zij staan aan de wieg van de eerste intercommunale spoorweg, de „Quakers Line”, de Stockton Darlington Railway, in 1822 gebouwd door Stephenson¹¹⁾; hun initiatief in de strijd voor de afschaffing van de slavernij is algemeen bekend.

Er is een andere verwantschap: die tussen productivisme en Marxisme. Het is de laatste jaren gewoonte geworden om het Marxisme met de grootste minachting te bejegenen en het te vereenzelvigen met Rusland — alsof Marx niet bij iedere gelegenheid die zich voordeed op het Russische gevaar heeft gewezen. Ik heb het Marxisme als wereldbeschouwing altijd bestreden. Daarom mag ik nu bij het afscheid wel zeggen dat ik er veel van heb geleerd. Er zijn met name twee goed-Marxistische stellingen die ik sinds tientallen jaren als deel van mijn geestelijke inventaris beschouw. De een is dat in de loop der geschiedenis altijd die maatschappijvorm, dat volk of die staat overwint, welke de hoogste productiviteit heeft ontwikkeld. De ander, dat materiële gebondenheid of afhankelijkheid onherroepelijk leidt tot aantasting van de vrijheid van de geest.

Het Marxisme heeft voor de continentale arbeidersbeweging het onschatbare voordeel gehad, dat het daar de conservatieve en reactionnaire neigingen, die in elke volksmassa aanwezig zijn, althans gedeeltelijk heeft weten te overwinnen en te richten op het constructieve doel van de hogere arbeidsproductiviteit. Men ziet het verschil onmiddellijk indien men bijv. de houding van de Nederlandse vakbeweging vergelijkt met die van de Engelse of Amerikaanse. „Demarcation quarrels” d.w.z. grensgeschillen over 't geen tot de taak van 't ene of van 't andere vak behoort, zijn in Engeland aan de orde van de dag en vooral in bedrijfstakken als scheepsbouw en aannemerij bijzonder schadelijk. Zij zijn in Nederland tot dusver onbekend; al staat het te vrezen dat zij bij toenemende „organisatie van het bedrijfsleven” ook hier kunnen worden ingevoerd.

De vrije loonstrijd der vakverenigingen had een voortreffelijke productivistische tendens; men bekommerde zich niet al te veel om de bestaansmogelijkheid van de achterlijkste ondernemingen; deze legden het loodje op dezelfde manier als bij invoering

van wettelijke sociale minima. De productivistische vruchten van deze „survival of the fittest” kwamen aan de welvaart van het gehele volk duurzaam ten goede en wogen meestal ruimschoots op tegen het percentueel altijd geringe verlies aan arbeidsdagen door staking of uitsluiting.

Socialisatie in marxistische zin is alleen aanbevelenswaardig als zij de productiviteit bevordert. Geheel in deze geest vindt men dan ook in het rapport van de S.D.A.P¹²⁾ als eerste voorwaarde voor socialisatie vermeld:

„Socialisatie moet (behoort) tot meer economische productie (te) leiden. Productiviteit en productie mogen tengevolge van de socialisatie niet kleiner worden. Integendeel beide moeten (behoren) groter (te) worden”.

Veel krachtiger nog dan deze wens voor de toekomst spreekt de les van het verleden. Er is niemand in Nederland die de overheids-exploitatie van gas, water en electriciteitsvoorziening, de telefoon en telegraaf, de communale en intercommunale vervoerbedrijven, de spoorwegen, de havens en de steenkoolmijnen, de overheidsinvloed op de hoogovens en staalfabrieken en de luchtvaart ongedaan zou willen maken. De zeer belangrijke voorsprong die Nederland door de rationele bedrijfsvoering op al deze gebieden verkregen heeft ziet men weer het beste indien men opnieuw de vergelijking maakt met Engeland. De soms ietwat krampachtige socialisatiepogingen van het na-oorlogse Labour-Kabinet hebben alle betrekking op gebieden die in Nederland reeds dertig, veertig of vijftig jaar geleden hun beslag hebben gekregen.

Al die jaren heeft Nederland een graad van productiviteit genoten waar de versplinterde particuliere Engelse bedrijven niet aan konden tippen. Wat dit in concreto betekent, wil ik nog met een enkel getal toelichten. De concurrentie der Nederlandse Spoorwegmaatschappijen heeft tot grote verspilling geleid en het geniale en altijd productivistisch inzicht van Treub heeft hiertegen reeds in 't eind van de 19e eeuw gewaarschuwd. Eerst omstreeks 1920 kwam de samenwerking tot stand. Het totale personeel bedroeg toen rond 50.000. Onder de opeenvolgende directies daalde dit vrijwel eenparig en vrijwel uitsluitend door pensionering, met rond 1000 man per jaar, zodat in 1940 een totaal personeel bereikt werd van 28.600 man. En wij koesterden de stellige verwachting dat na de overwinning van de schadelijke gevolgen van het Dieselavontuur en de volledige rationalisatie

van het spilzieke goederenvervoer langs de rail dit aantal had kunnen dalen beneden de 20.000.

De vraag is maar of er een publieke opinie bestaat die dergelijke maatregelen afkeurt of begrijpt en toejuicht met het oog op het welbegrepen duurzame Nederlandse belang. Nog onlangs werd in de Nederlandse kranten gepubliceerd dat de P.T.T. tot ingrijpende bezuinigingsmaatregelen zou overgaan, maar niet op de manier van vóór 1940, d.w.z. door vermindering van personeel. Ik vraag mij af hoe men bij een arbeidsintensief bedrijf als de P.T.T. dan wel tot bezuiniging wil komen. Door vermindering van de andere kostenelementen? Maar de uitgaven van de P.T.T. zijn de inkomsten van derden en dan brengt men dus deze derden in de noodzaak van personeelvermindering, hetgeen uit sociaal oogpunt precies hetzelfde is als afvloeiing bij de P.T.T. Men wil niet meer begrijpen dat het in dienst houden van overtoollig personeel een onproductieve vorm van werkverschaffing is. De schrik van de werkloosheid zit de mensen nog zo in de benen dat zij deze *tot elke prijs* willen voorkomen; de jaren van de aanpassingspolitiek hebben ook in dit opzicht funeste gevolgen achtergelaten.

De productivistische politiek staat natuurlijk niet onverschillig tegenover de menselijke ellende en de economische verspilling die met werkloosheid onvermijdelijk gepaard gaat. Maar zij zal bij elke maatregel op dit gebied weer allereerst vragen naar de invloed op productie en productiviteit.

„Full employment”, in de exacte zin van het woord, geeft een lijn aan, dunner dan een zeepvlies; men is er in de praktijk dus altijd iets boven of iets beneden. Tussen deze twee mogelijkheden kiezend, besluit de productivist onmiddellijk tot de laatste. Een zeker minimum aan werkloosheid, zeg van 1 of 2% is volstrekt noodzakelijk om het bedrijfsleven een soepele mogelijkheid van aanpassing te geven aan veranderingen in de vraag en om een altijd doorgaande selectie te kunnen toepassen op de arbeidskracht, zonder welke de productiviteit onherroepelijk daalt. Deze kleine werkloosheidsmarge veroorzaakt een verlies aan productie dat door de gunstiger voorwaarden voor de ontwikkeling van de productiviteit ruimschoots wordt goedge maakt en de sociale nadelen kunnen door een goed georganiseerde werkloosheidsverzekering in voldoende mate worden getemperd.

Maar de opvatting die tijdens en na de bezetting de overhand schijnt te hebben gekregen zoekt iets anders: zij zoekt de vastigheid, „de veilige geborgenheid binnen het bedrijf”, ten koste

van de productiviteit, desnoods ten koste van de vrijheid — de vrijheid op haar beurt de onmisbare voorwaarde voor de ontwikkeling van de geestelijke en materiële productiviteit. Het banale en van oudsher bekende middel ter bereiking van volle activiteit is de inflatie. Door middel van geld- en/of credietcreatie maakt men de vraag voortdurend groter dan het maximaal mogelijke aanbod. Men is dan aan de andere kant van het zeepvlies als de productivist, maar heeft een zekere veiligheidsmarge om de 100% activiteit te garanderen. Vooral de Duitse inflatie uit de jaren 1918-'23 heeft de proefhoudendheid van deze werkwijze aangetoond. Maar zij heeft het middel op al te radicale wijze toegepast; een prijsstijging met de factor 10^{12} in 5 jaar als in Duitsland bereikt, is voor het doel niet noodzakelijk. De schadelijke bijverschijnselen treden dan bovendien te vlug en daardoor al te duidelijk op. Schacht en Hitler hebben de inflatietechniek dan ook met een nieuwe variant verrijkt, die men de geleide crypto-inflatie kan noemen. Door een rigourees stelsel van maxima of vaste normen voor prijzen, lonen en winsten, draconische belastingen en afsnijding van het vrije, internationale geld-, kapitaal-, goederen-, diensten- en reizigersverkeer hebben zij een semi-gesloten nationale huishouding gemaakt, die aan alle eisen van een gekken-paradijs schijnt te voldoen — maar niet aan die van democratie, vrijheid en productiviteit.

Het opmerkelijke en tragische is dat deze Duitse inflatietechniek door een aantal West-Europese landen is overgenomen zonder dat men zich er scherp van bewust is dat hiermee de grondslagen van democratie en productiviteit worden aangetast.

De chronische inflatie, al dan niet vergezeld van zekere elementen van corporatisme maakt alle gevestigde ondernemingen rendabel, soms alleen in schijn door foutieve winstcalculatie op basis van inkooprijzen, maar meestal wel degelijk in werkelijkheid, d.w.z. ook als men rekening houdt met de voortdurende stijging van de vervangingsprijs van alle activa, die aan productie en verkoop deelnemen. Deze verzekerde rentabiliteit houdt alle verspilling in stand, welke in 't algemeen verbonden is aan een stelsel van productie in een aantal niet gecoördineerde ondernemingen en dooft tegelijkertijd de prikkel tot voortdurende verbetering, die anders van de onderlinge concurrentie uitgaat. Deze doving is nog sneller en radicaler door draconische winstbelasting — bij een heffing van bijv. 50% is de staat deelgenoot in elke besparing voor de helft, elke verspilling is slechts een

verspilling voor 50% — maar ook zonder winstbelasting is de fut uit het bedrijfsleven weggenomen. De natuurlijke selectie is verdwenen; ook de onbekwaamste ondernemer maakt nog winst. Omdat bekwaamheid minder noodzakelijk is, wordt zij ook minder gezocht en gewaardeerd. De kwaliteit van de Nederlandse bedrijfsleider is niet alleen tijdens maar vooral ook na de oorlog zichtbaar achteruitgegaan in vergelijking met het zeer hoge peil dat tijdens de rigoureuze aanpassingsjaren werd bereikt. De bekwaamheid die nu het meeste rendeert is van geheel andere aard. Wat mijn oude leermeester, wijlen Prof van Blom, in 1911 schreef in zijn polemieek tegen het ontwerp Tariefwet Kolkman „dat goede relaties in Den Haag geldelijk voordeel beloven, zal spoedig van algemene bekendheid zijn, tot schade, van onze politieke zeden”¹³⁾ is van de toekomstige in de tegenwoordige tijd overgebracht. Men kan zonder schade de uitmuntenden door de middelmatigen, de ervaren man door de beginneling vervangen, mits men er maar voor zorgt dat tegelijkertijd de zelfstandigheid plaats maakt voor volgzzaamheid — hetgeen bij een middelmatige beginneling niet moeilijk te bereiken is.

Bij dit alles komt de revolutie in de leiding van menig particulier en overheidsbedrijf die kort na de bevrijding heeft plaats gevonden. Een van de zwaarst getroffen bedrijfstakken is de steenkoolproductie, waar men tijdens de heerschappij van het Militair Gezag en het laatste Kabinet Gerbrandy op de meest demagogische wijze in heeft gewroet. Men vindt het droevig maar waarheidsgetrouw relaas in het Rapport van de Staatscommissie Couvée¹⁴⁾; men vindt het vrijwel onherstelbaar resultaat in het laagterecord van de Nederlandse mijnen t.a. van het herstel van de productiviteit.

Reeds tijdens de bezetting openbaarde zich in ondernemerskringen een ontstellend gemis aan vertrouwen in de vrije bedrijfsvoering. De meerderheid werkte mede aan de zgn. organisatie Woltersom. Men beschouwde dit volstrekt niet als ongeoorloofde collaboratie. Hoe de Duitsers over deze diensten dachten blijkt misschien het beste uit een feit dat ik zelf heb waargenomen. Kort nadat ik voor de tweede keer als gijzelaar was gearresteerd verscheen in het kamp Haaren een S.S. man om aan te kondigen dat de volgende categorieën werden vrijgelaten:

1. Leden van de N.S.B. (niet aanwezig);
2. Voorzitters en Secretarissen van alle organisaties, werkende

onder de commissie Woltersom;

3. Sommige zieken en meer dan 60 jarigen.

En deze organisatie Woltersom heeft men, met enkele van zelfsprekende wijzigingen in bevrijd Nederland in stand gehouden. Men wil haar nu een wettelijke basis geven en zo ziet men de Duitse — en steeds anti-productivistische en anti-democratische gedachtenwereld voortwoekeren in het eertijds vrije Nederland.

Het wantrouwen in de efficiency van de vrijheid ziet men aller wegen, Dikwijls heb ik gedacht aan het mistroostige woord van Léon Blum: *l'homme veut se libérer de sa liberté comme d'un fardeau qui lui est devenu trop lourd*. En in menig opzicht herinnert deze tijd aan de periode der volksverhuizing, de invallen der Noormannen en de angst voor het jaar 1000 toen vele vrije boeren zich vrijwillig in horigheid en lijfeigenschap begaven om daarmee tenminste de bescherming te verkrijgen van een machtig heer. Men verliest de vrijheid in weinig jaren maar het kost eeuwen om haar terug te krijgen.

Zelfs de vrijheid van vestiging binnen een bepaalde gemeente in Nederland — de „Freizügigkeit der Arbeiter” waar de Duitse arbeiders zo lang voor gestreden hebben en waarvoor men in 't Nederlands geen goede vertaling had, omdat het begrip van oudsher als vanzelfsprekendheid in de zeden was opgenomen — zelfs deze oude gevestigde vrijheid heeft men in Nederland vernietigd. Natuurlijk heeft men schoonschijnende argumenten voor deze aantasting van de wortel van het klassieke Thorbeckiaanse gemeenterecht. Het geschiedt „in het belang van de volkshuisvesting”. Maar de grote pioniers aan wie Nederland het te danken heeft dat het deze oorlog inging met een woningvoorraad beter van omvang en gehalte dan vrijwel ieder ander land, Hudig, Keppler, Tellegen, Wibaut en vele anderen hebben nooit hun kracht gezocht in maatregelen van *verdeling* — die het de goed gesitueerde gemeente mogelijk maakt gemakzuchtig de nood langs zich heen te zien gaan — maar in *productie*; in het concentreren van alle productieve kracht op voorziening in de meest dringende behoeften.

Men werkt op het uiterlijk inplaats van op de kern. De kern van constructieve politiek moet altijd zijn verhoging van productie en productiviteit.

Een van de machtigste middelen daartoe is normalisatie en beperking van het aantal typen. Op dit gebied werkt sinds 1916 de Hoofdc commissie voor de normalisatie in Nederland. Zij heeft

voortreffelijk en degelijk werk gedaan — maar deze degelijkheid komt niet ten goede aan de snelheid.

Er was alle aanleiding geweest om direct na de bevrijding een rigoureuze stap op dit gebied te doen in de trant van Hoover's Division of Simplified Practice, 'n onderdeel van het Department of Commerce, ingesteld in December 1921; reeds vijf jaar later kon men op een lange lijst van belangrijke resultaten bogen¹⁵⁾.

De grotere snelheid welke men bij de procedure van de Simplified Practice heeft bereikt is in hoofdzaak verkregen door af te zien van een volledige analyse van alle vraagstukken die zich bij een bepaalde normalisatie kunnen voordoen; meestal kiest men als standaardtypen de uitvoeringsvormen met de grootste omzet.

Men had zich ook kunnen inspireren op het door Hoover eveneens in 1921 ingestelde Committee on Elimination of Waste in Industry dat tot het bekende rapport heeft geleid¹⁶⁾, maar het zijn juist deze constructieve, recht op het doel afgaande middelen die geheel buiten de geest liggen van het na-oorlogse Nederland.

Onlangs verklaarde de Minister van Volkshuisvesting dat de woningbouw ernstig wordt belemmerd door verschillen tussen de Gemeentelijke Bouwverordeningen. Dit punt was 30 jaar geleden reeds bekend. De in 1920 door wijlen Minister Aalberse ingestelde Commissie van onderzoek naar de toestanden in het Bouwbedrijf onder Voorzitterschap van Prof. Ir. Chr. K. Visser en waarvan ik destijds lid en secretaris was, heeft er in haar rapport uitdrukkelijk op gewezen, de bouwverordeningen van 96 grote gemeenten geanalyseerd en de wenselijkheid uitgesproken van een algemene Rijksverordening op dit gebied¹⁷⁾. Men schijnt het nu opnieuw te hebben ontdekt.

De publieke opinie platgeslagen door de bezetter is door ontwrichting van de journalistiek, de sterke rantsoenering van het krantenpapier en een algemene matheid aan het einde van de oorlog in een toestand van bewusteloosheid gebleven. Men is overgevoelig, soms kleinzerig en vrijwel altijd vijandig tegenover elke critiek en heeft het besef verloren, dat critiek en oppositie onmisbaar zijn voor de democratie als frisse lucht voor de ademhaling.

De vraagstukken, die op het terrein van de binnenlandse politiek enige aandacht hebben gekregen: de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en het corporatisme, de loonronden, de belastingen zijn steriel en soms rechtstreeks nadelig voor de ontwik-

keling van de productiviteit. Hetzelfde geldt voor de strovuurtjes van belangstelling die 'n ogenblik hebben gebrand voor annexatie van Duits grondgebied of overbrenging naar Nederland van Duitse fabrieksinstallaties.

Men denkt overwegend aan verdeling — nemen van de een en geven aan de ander — en vergeet de productie die ieders aandeel zou kunnen vergroten. En de maatregelen die men nog op 't terrein van de productie- en productiviteitsverhoging neemt zijn dikwijls ingegeven door een dogmatisch academisme, door een soort schijnbare vooruitstrevendheid van mensen die niet weten waar de sleutels van de werkelijke vooruitgang liggen.

Men meent soms dat men de maatschappij een weldaad bewijst als men maar kapitaal investeert zonder te begrijpen, dat bij de notoire kapitaalarmoede van het na-oorlogse Nederland elke investering zorgvuldig op zijn directe rentabiliteit moet worden onderzocht.

Het onzinnige plan tot aanleg van een ondergrondse spoorlijn Amsterdam-Den Haag is gelukkig van de baan, maar de vergroting van de rijsnelheid, die millioenen verslindt aan investering en aan exploitatiekosten en vrijwel geen economisch nut heeft bij de korte Nederlandse afstanden gaat gestadig door.

Sommige herbouwplannen voor verwoeste stadsdelen zijn ontworpen met een volstrekte minachting voor het nog bestaande; alle investeringen in funderingen, bestratingen, riolering, gas-, water-, electriciteits- en telefoonleidingen heeft men moedwillig waardeloos gemaakt.

In de interne bedrijfsvoering der ondernemingen moet men een opmerkelijk verschil constateren met de toestand na 1918. Toen was er allereerst een actieve, constructieve geest; de Nederlandse efficiency van voor de oorlog kon de vergelijking met ieder ander land, ook met de Verenigde Staten goed doorstaan. Thans is ook hier de belangstelling verplaatst naar het gebied der steriele vraagstukken.

Een zaak als winstdeling door werknemers, welker geschiedenis meer dan een eeuw oud is en waarvan de zeer beperkte mogelijkheden bekend zijn, trekt opnieuw de aandacht — rationele vaststelling van tarieven en prestatienormen, tijdens de bezetting in de meeste bedrijven ontwricht en verslapt, raakt op de achtergrond.

TOT DE REEKS DER STERIELE VRAAGSTUKKEN DIE

het leven in Nederland na de oorlog zo zeer hebben verward reken ik ook de plotseling uitgebroken drang tot hervorming van het onderwijs. De plannen op dit gebied worden gekenmerkt door een zekere Anglomanie. Met volledige miskenning van de eigen Nederlandse traditie in tientallen jaren van vrije democratische ontwikkeling gegroeid, met miskenning ook van de diepgaande verschillen tussen de angelsaksische landen en Nederland, — de invloed van de kerkhervorming, de vrijheidsstrijd tegen Spanje en de Franse revolutie is hier geheel anders geweest dan in Engeland of Amerika —, wil men uitsluitend in laatstgenoemde landen een bron van inspiratie zoeken voor de hervorming van het Nederlandse onderwijs.

Een eerste symptoom, zij het gelukkig van beperkte grootte, was de stichting in Nijenrode van het Nederlands Instituut voor opleiding voor het Buitenland. Men wil blijkbaar de Engelse kostschooldril met verplicht internaat, Engelse toastmaster¹⁸⁾ en al wat er bij hoort ook voor Hollandse jongens invoeren. Het bedrijfsleven, dat tot de stichting van dit internaat het initiatief nam, is niet meer zo gesteld op hun eigengereidheid en onafhankelijkheidszin; men meent gedisciplineerde karakters nodig te hebben. Een afschuwelijk misverstand. De vooruitgang, ook de vooruitgang binnen een groot internationaal concern wordt alleen gediend door onafhankelijke persoonlijkheden, die desnoods geheel alleen, voor hun mening durven uit te komen. Zij zijn dikwijls lastig — alle vooruitgang is lastig. Men klaagt over hun gemis aan tact — de vooruitgang heeft zijn eigen tact.

Veel ernstiger dan het geval Nijenrode zijn de pogingen tot reorganisatie van het Hoger onderwijs, zoals deze belichaamd zijn in het kort geleden verschenen Rapport van de betrokken Staatscommissie¹⁹⁾.

Men kan het, met 'n kleine overdrijving karakteriseren als een poging om de gebreken van het Engels-Amerikaanse onderwijs in Nederland in te voeren. Voor ervaringen opgedaan in andere landen, die ons historisch en psychologisch nader staan dan de Angelsaksische wereld, zoals Scandinavië, België, Frankrijk en Zwitserland zijn de opstellers van het Rapport doof en blind, ja zij negeren of ignoreren zelfs de ervaring uit eigen land.

Bij het pleit tot invoering van een „baccalaureaatsstudie”, d.w.z. een „afsluitend” examen na ten hoogste drie jaar,²⁰⁾ had het bijv. voor de hand gelegen de ervaring te vermelden die men met dit soort studie in Rotterdam heeft opgedaan. De Handels-

Hogeschool aldaar heeft van zijn oprichting in 1913 een zgn. Diploma Handelseconomie gekend, uit te reiken na 2 of 3 jarige studie, precies dus hetgeen de Staatscommissie nu wenst. Het aantal gegadigden voor dit diploma is vrijwel regelmatig gezakt, zodat kort na 1930 deze studie een natuurlijke dood is gestorven wegens gebrek aan belangstelling; het diploma is toen ook formeel afgeschaft. Een korte vermelding van deze geschiedenis gestaafd met de statistiek zou het Rapport niet hebben ontsierd, ook al zou het de reeds bij voorbaat vaststaande conclusie van sommige leden ietwat hebben geschokt.

De hoofdlijn van het Rapport is gericht op versterking van het hiërarchische en corporatieve element; de angelsaksische universiteiten, die zich nooit geheel van hun kerkelijke oorsprong hebben kunnen losmaken, bieden hiervoor natuurlijk een goed voorbeeld.

Instelling van een 5 jarig Rectorschap met mogelijkheid van eenmaal herbenoeming, van een 4 jarig voorzitterschap van een faculteit of afdeling eveneens met mogelijkheid van eenmaal herbenoeming, instelling van een, natuurlijk „overkoepelende”, Hoge Academische Raad die een belangrijke rol zal spelen bij benoeming van hoogleraren — ziedaar de voornaamste bouwstenen van de hiërarchische pyramide. Dat het heimwee naar de middeleeuwen ook de oude kerkelijke titel van dekaan (Dean) wil laten herleven voor de voorzitter van 'n afdeling, wekt geen verwondering.

Veel belangrijker is dat dit project doortrokken is van 'n diep wantrouwen tegen de democratie en tegen de vrijheid. Men wil de Staten Generaal en de aan dezen verantwoordelijke Minister zo al niet geheel uitschakelen, dan toch zoveel mogelijk in invloed beperken. Men wil de zaak — dat is immers autonomie — zoveel mogelijk in eigen hand nemen: de hand der deskundigen. En men vergeet dat deskundigen — vooral een collectiviteit van academisch gequalificeerde deskundigen — van nature conservatief zijn. De vrijheid van de wetenschap is nog altijd beter gewaarborgd bij Minister en Parlement dan in het besloten concilie der deskundigen. Ook het Parlement — of om het kind bij de naam te noemen — ook de Amsterdamse Gemeenteraad kan falen en partijdige benoemingen doen. Maar dit geschiedt tenminste in het publiek, in het volle daglicht van de publieke contrôle. En men moet blijven hopen dat, naar het woord van wijlen Bongers, de biologische zelfreiniging der democratie ook hier op de duur zuiverend zal werken.

Als een Universiteit een bekwaam man passeert en een minder bekwame benoemt, schaadt dit onherroepelijk het gezag (en ook het aantal studenten) van deze Universiteit; het geeft een andere Universiteit de welkome gelegenheid de gepasseerde aan zich te verbinden. *Centralisatie stelt deze natuurlijke correctie voor goed buiten werking.*

Men kan een volk onder geen enkele omstandigheid meer vrijheid verlenen, dan het zelf waard is — wel minder. Men verleent het minder vrijheid als men belangrijke benoeringen aan de volle publiciteit onttrekt en overbrengt naar de schemering van het besloten overleg der deskundigen.

En men mag de vraag stellen: Waarom wil men toch deze radicale en zeer principiële veranderingen? De resultaten van het Nederlands Hoger onderwijs zoals het tientallen jaren in vrijheid en krachtens eigen nationale traditie heeft gewerkt zijn voortreffelijk. Er is geen ander land dat op een zo beperkte bevolking zoveel eminente mannen van wetenschap en van de daad heeft voortgebracht als Nederland. In de tijd, dat Professor Dr G. Holst, de tegenwoordige President Curator en ik nog beide in dienst waren van de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken, heb ik hem meer dan eens horen zeggen, dat hetgeen bij zijn laboratoria gedaan werd met 5 man, in Amerika gedaan werd door 100 man of meer — zonder betere resultaten. In mijn eigen vak heb ik altijd de overtuiging gehad, dat wij het op vrijwel ieder onderdeel der bedrijfsorganisatie met een goed-gekozen Nederlands team met succes konden opnemen tegen elke buitenlandse combinatie. Ik heb nooit enige last gehad van een minderwaardigheidscomplex ten aanzien van Nederland en ik acht het levensgevaarlijk om nu, terwijl Nederland nog verdoofd is van de Duitse bezetting en van alle warhoofderij die na de bevrijding aan het woord is gekomen, hals over kop drastische wijzigingen aan te brengen in het Nederlandse Hoger Onderwijs; wijzigingen, die een vrijwel onherstelbare afwijking zullen betekenen van een goed gevestigde en proefhoudend gebleken Nederlandse traditie. Het beste, dat ik het Rapport kan toewensen is dat men het een jaar of tien laat rusten om het dan, in een hopelijk wat frisser en wat rustiger atmosfeer nog eens opnieuw te bekijken²¹).

Het slechtste dat men kan doen en men heeft het helaas in Delft gedaan, is, om vooruitlopend op het rapport, reeds een aantal radicale wijzigingen in te voeren.

Ik betreur de instelling van een vijfjarig Rectoraat aan de

Technische Hogeschool. Als iets mij er mee zou kunnen verzoenen, zou het de persoon van de tegenwoordige Rector zijn, maar zelfs deze is niet voldoende, om mij over mijn zuiver zakelijke en principiële bezwaren te doen heenstappen. De maatregel wordt door de Staatscommissie slechts „bij meerderheid” (hoe groot, hoe klein is deze meerderheid vraagt de lezer) aanbevolen; zij heeft het evidente gevaar, dat een of enkele personen hun stempel kunnen zetten op de verdere ontwikkeling met alle eenzijdigheid daaraan verbonden. De gepaste mate van anarchie (ik leg de nadruk op het woord gepast) die het bestuur der Nederlandse Universiteiten en Hogescholen tot dusver heeft gekenmerkt sluit dit gevaar uit; langzaam en geleidelijk heeft het onderwijs zich ontwikkeld en zo behoort het te blijven. Alle abrupte ingrepen over de volle breedte, zonder voorafgaande ervaring van de gevolgen zijn te gevaarlijk; zelfs in een bedrijf doet men niets zonder voorafgaande proefneming op kleine schaal.

Eveneens betreur ik, dat men schijnt vooruit te willen lopen op het voorstel van Sectie N inzake beperking van herhaald examendoen²²). Dit is te meer bevreemdend omdat Sectie FV die de examenregeling meer in het bijzonder als arbeidsveld kreeg toegewezen in haar verslag uitdrukkelijk stelt:

„Met het oog op de zeer uiteenlopende omstandigheden waaronder academische studie door tal van studenten volbracht moet worden, is de Sectie van mening dat het niet gewenst is algemene regels te stellen om op grond van overschrijding van bepaalde tijdslimieten of van herhaalde afwijzing voor bepaalde examens de verdere toegang tot de examens af te sluiten²³).

Een van mijn vroegere directeuren, een man van wien ik bijzonder veel geleerd heb, placht er zich bij onze gemeenschappelijke koffietafel plagend op te beroepen dat hij niet 4, 5 of 6 jaar in Delft gestudeerd had zoals mijn collega's en ik, maar tien jaar. Ik verdenk hem er van, dat hij zijn P₂ niet in 4 jaar gehaald heeft. Zou men een met 50 jaar verjongde editie van deze man nu voor goed van verdere studie uitsluiten? Dat zou dan een ernstig verlies zijn voor onze maatschappij, want de man die ik bedoel heeft een uiterst nuttige taak vervuld.

Laat men zich toch goed voor ogen stellen alle administratieve rompslomp die men zich op de hals haalt bij het beoordelen van de uitzonderingsgevallen; de onaangename verantwoordelijkheid, waaraan men toch niet kan ontkomen om een scheidingslijn voor het leven te trekken in een reeks van vrijwel

continu in elkaar overgaande omstandigheden. Het lijkt mij soms alsof men alle vertrouwen in de vrije loop der dingen heeft verloren en de diepe, menselijke wijsheid van het „laissez faire, laissez passer” niet meer beseft. Het menselijk oordeel vooral over andere mensen is maar een zwak en gebrekkig instrument met ernstige miswijzingen; de vrije ontwikkeling, althans op dit gebied, corrigeert zelf haar ernstigste fouten²⁴).

De haastigheid waarmee men in Delft de klok wil terugzetten — ik zeg uitdrukkelijk terug: een 5 jarig Rectoraat is een overgangsvorm tussen het 45 jaar lang bestaande jaarlijkse Rectoraat en een Directeurschap zoals de Polytechnische School dit gekend heeft; de beperking van de vrijheid tot examen doen is een herleving van het oude artikel 62 uit het veel omstreden (en ingetrokken) reglement van September 1861; een nominale studieduur van 4 jaar grijpt terug naar het schema van de Polytechnische School — de haastigheid waarmee men juist in Delft deze m.i. averechtse hervormingen wil invoeren steekt wel vreemd af tegen de geest van de Delftse Studenten, die steeds voor de algehele vrijheid van studie op de bres hebben gestaan.

Het Dispuut-gezelschap „Vrije Studie” werd in 1861 opgericht na het conflict met de Directeur van de toenmalige Academie; Multatuli prijst de sfeer van het dispuut ergens in zijn „Ideeën”. In 1899, onder Presidium van wijlen Jan van der Waerden werd het bekende artikel in de corpswet opgenomen en tot op heden gehandhaafd, dat luidt:

„De Senaat waakt ten allen tijde tegen alles wat de vrijheid van studie of studentenleven mocht bedreigen”.

Ik meen dat geen der andere corpora een artikel van gelijke strekking in zijn wetgeving kent. Dit moge een aanwijzing zijn om juist in Delft de grootste voorzichtigheid en terughoudendheid te betrachten bij het invoeren van nieuwigheden uit de 19e eeuw of uit het traditionalisme van de Angelsaksische landen.

Persoonlijk kan ik alleen maar zeggen dat ik aan de Technische Hogeschool in haar oude gedaante met het meeste genoegen heb gestudeerd en gedoceerd. Alle mensenwerk is vatbaar voor voortdurende verbetering, maar ik heb op de T.H. weinig, ik mag wel zeggen vrijwel geen critiek. Ik zal, zoals ik in mijn afscheidsbrief aan de Rector schreef, aan mijn leermeesters en collega's, aan de studenten, aan de stad, kortom aan alles wat voor 'n ingenieur samengevat is in het woord Delft, steeds de allerbeste herinneringen behouden.

IK HAD GAARNE GEZIEN DAT NEDERLAND UIT DEZE oorlog ware gekomen met een versterkt vertrouwen in eigen kracht en in eigen nationale traditie en dat men allereerst zijn energie had geconcentreerd op herbouw van het oude Nederland vóór 1940, een land waar het goed was om te leven. Ik heb nooit begrepen waarom de roofoverval door de Duitse horden voor Nederlanders aanleiding moest zijn om alles wat in dit oude Nederland in vrijheid was gegroeid en gebouwd te kleineren en te verguizen.

Het lijkt wel, als men alle onrecht, willekeur en dwang overziet die de laatste vijf jaar door Nederlanders aan Nederlanders is bedreven, of het volkskarakter plotseling is veranderd. Maar ervaring en theoretische analyse leren ons dat dit niet mogelijk is, niet in enkele jaren, nauwelijks in enige eeuwen.

Wat Erasmus schreef omstreeks het jaar 1500:

„De Nederlanders zijn zo weinig ruw, dat geen ander volk meer neiging tot welwillendheid of voorkomendheid, minder aanleg tot woestheid of wreedheid vertoont.

Zij dragen het hart op de tong, kruipen noch veinzen” —

wat Descartes omstreeks 1640 schreef uit Amsterdam, bijna gelijktijdig met Vondel's Roskam:

„Quel autre pays ou l'on puisse jouir d'une liberté si entière; ou les empoisonneurs, les trahisons, les calomnies soient moins connues” —

dit blijft naar mijn stellige overtuiging nog steeds gelden als de magnetische pool die het Nederlandse volkskarakter zijn richting geeft.

Maar er zijn wel in de Nederlandse geschiedenis, evenals in die van ieder ander volk, toppen en dalen, perioden waarin het lijkt of de schoonste bloemen plotseling bedolven worden onder een laag daarop geworpen slijk. Zulk een diepteperiode heeft Nederland beleefd na 1672; onder het bewind van Willem III, na de moord op de De Witten door het gepeupel van alle standen. „In de stedelijke regeringen — schrijft Blok²⁵) — waren allen die nog op enige zelfstandigheid aanspraak maakten door hem (Willem III) allengs verwijderd of hadden zich vrijwillig teruggetrokken, zwichtend voor de drang der omstandigheden”.

Daarmee knapt de gouden eeuw bijna plotseling af en begint een zeer langdurig tijdvak waarin Nederland als ingeslapen lijkt. Bij scherp toezien bemerkt gij telkens onder de oppervlakte, dan hier dan daar, toch nog sporen van de oude groeikracht, maar zij blijven klein en geïsoleerd en dringen niet door de

bovenlaag heen. In de 19e eeuw worden de spruiten krachtiger en forser, hier en daar vinden zij elkaar, Potgieter, Bakhuyzen van den Brink, Vosmaer, Busken Huet. Dan komt de hese stem van Multatuli en de korst scheurt open over 't hele oppervlak. De arbeidersbeweging, De Nieuwe Gids; Bouw- en Schilderkunst herleven, de Letteren bloeien; handel, scheepvaart en industrie breiden zich uit, het gehele volk deelt in de stijgende welvaart — een tweede gouden eeuw — die wij nu afgesloten hebben. In 1940? Neen; in 1945.

Ik weet niet of Dr J. van den Tempel²⁶⁾ aan deze ontwikkeling dacht toen hij zijn bittere, maar juiste analyse van het naoorlogse Nederland tot de conclusie kwam:

„Men moet vèr teruggaan in onze geschiedenis om een tijd te ontmoeten, waarin het nationale leven *in feite* zozeer beheerst werd door betrekkelijk kleine coterieën en groepen”.

Mij doen deze jaren soms ook denken aan de tijd na 1813 waar Groen van Prinsterer zo treffend over schreef:²⁷⁾

Verwonderlijk is, ondanks verval en achteruitgang, het algemeen zelfbehagen geweest. Nederland verhief zich op eigen rust en eendracht. Vreemd is het niet, dat men in deze nevelen van eigen lof en zelfvergoding gehuld, de bedriegelijkheid ener eensgezindheid, die uit gemis aan beginselen ontsproot, niet inzag”. Nederland na 1945 is geestelijk dood. Maar het is alleen maar schijn dood; het is bewusteloos.

Wie zal het weer wekken tot nieuw leven? Geen politieke of godsdienstige partij; geen collectiviteit van welke aard ook. Alleen maar de onafhankelijken, eigen-gereiden, eigen-zinnigen, die geheel alleen durven te staan. De enfants terribles, de non-conformisten die in alle landen en in alle tijden de dragers zijn geweest van de vooruitgang; de onafhankelijken, zonder wie de democratie niet kan bestaan en die telkens opnieuw door de demos worden uitgestoten of vernietigd.

GIJ ZULT UIT HET VOORAFGAANDE BEGREPEN HEBBEN waarom ik dit land verlaat. Ik lijd hier onder een gemis aan vitaminen, die mij vroeger nooit hebben ontbroken en onder een zeker virus, dat ik vroeger niet in Nederland heb aangetroffen. Ik ga weg in 't belang van mijn eigen productiviteit. Maar ik mag bij het afscheid U misschien een drievoudige raad meegeven; ik heb deze in mijn eigen leven goed bevonden.

De eerste is: streef naar financiële onafhankelijkheid. Deze raad is geen vinding van mij. Ik heb hem als jong ingenieur gekregen van wijlen Wibaut, bij onze eerste kennismaking in 1916. Geestelijke onafhankelijkheid is niet mogelijk zonder materiële onafhankelijkheid. Dit geldt voor een land, voor een bedrijf, het geldt ook voor de enkele persoon. Wanneer gij iets wilt doen voor de publieke zaak — en ik hoop dat tenminste enkele Uwer met het idealisme van de jeugd zich aan de publieke zaak willen wijden — dan kunt gij deze alleen maar werkelijk, constructief en scheppend dienen in persoonlijke onafhankelijkheid. En het leven van de onafhankelijke is altijd gevaarlijk, onder de dictatuur, maar ook zij het in mildere mate onder de democratie. Wibaut wist het; Bonger heeft het ondervonden en het kan ook niet anders zijn.

Mijn tweede raad is — en deze is meer speciaal bedoeld voor hen die ik als mijn collega's in engere zin beschouw, de aanstaande bedrijfsingenieurs — verander enige malen in Uw loopbaan van betrekking. Gij dient daarmee de belangen van het bedrijf dat gij verlaat en van dat waar gij heen trekt en tegelijk Uw eigen onafhankelijkheid.

Wantrouw bedrijven die tegen jong personeel zeggen: Eens bij ons — altijd bij ons. Zij zijn als stilstaande poelen, waarin zich de schadelijke microben ontwikkelen van afgunst en naijver. Lieden die overigens tamelijk fatsoenlijk zijn heb ik in dit soort bedrijven zo zien degenereren, dat zij hopen op de dood van hun voorman, die hun in de weg staat op de ladder der promotie, of hem op de meest ignobele wijze een beentje lichten.

Neem een ander schip als 't Uwe naar Uw zin niet snel genoeg vaart; de zee is vrij. In 't nieuwe bedrijf kunt ge altijd weer wat nieuws leren en Uw oude ervaring inbrengen als waardevol actief. Zo wordt gij steeds bekwamer, veelzijdiger — èn onafhankelijker.

Daarom zeg ik: verander enige malen van betrekking, maar mijn derde raad is: verander niet van vrouw.

Ik raad U aan Uw vriendin voor het leven zo vroeg mogelijk te kiezen met de spontaniteit en de zekerheid van een jong hart. En bewaar haar dan zo lang mogelijk.

Als eens — wij moeten er altijd op blijven hopen en vast in blijven geloven — als eens de grootste maatschappelijke kwalen geheeld zijn, als oorlog, werkloosheid en materiele zorg van de mensheid zijn geweken dan blijft nog over het stille verdriet om de vergankelijkheid van alle aardse dingen.

Het verdriet dat Herman Gorter bedoelt in Mei in de regels die beginnen met:

Er hangt een weemoed om dee'z aarde.

Onze ouders sterven, onze kinderen worden groot en verlaten ons, wij verliezen onze vrienden door de dood of door vervreemding.

Maar gij kunt Uw vrouw behouden als trouwe kameraad in alle vergankelijkheid, die met U jong is en met U oud wordt en niet verandert in alle wisselvalligheden van het lot.

- 1) **Democratie**. Arnhem 1921 blz. 100.
- 2) **L. Bertrand**. Ernest Solway, réformateur social; Brussel 1918; blz. 46.
- 3) Zie o.a. **Duff Cooper Talleyrand**, Londen 1932 en vele herdrukken en vertalingen.
- 4) **Byrnes**, Speaking frankly, Londen 1947. blz. 67; de Augusta is de boot die Byrnes van Amerika naar de noodlottige conferentie van Potsdam bracht. — Hoe de Amerikanen zelf over hun politiek denken blijkt uit een artikel in *Political Science Quarterly*, Dec. 1949 blz. 600: „During the war the United States misjudged the post-war situation to a degree almost unique in the history of Great Powers”.
- 4a) **H. Malo**. Thiers. Parijs 1932 blz. 388.
- 5) Zie o.a. **Pareto** Manuel d'économie politique 1927, blz. 392 c.a.; **Gibrat** Les inégalités économiques Recueil Sirey 1931.
- 6) **Colin Clark**. The economics of 1960. Londen 1944 Bijlage I.
- 7) Bulletin C.B.S. 1949 No. 27; volgens de later verschenen mededelingen van Jan. 1950 No. 4007 waren de besparingen over 1947 eveneens negatief, nl. -0,8%; over 1948 plus 3%.
- 8) Monografieën van de Nederlandse conjunctuur C.B.S. 1947 No. 6 blz. 10.
- 9) Vergl. **Max Weber** Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. 1904; 1920.
R. H. Tawney Religion and the rise of Capitalism, Londen 1926.
- 10) Zie het voortreffelijke artikel in de Encyclopaedia of Social Sciences s.v. Quakers.
- 11) **Smiles**. Lives of the Engineers. Londen 1862. Dl. II, chapter IX.
- 12) Het Socialisatievraagstuk, Amsterdam 1920, blz. 17.
- 13) De Gids 1911 no. 7.
- 14) Den Haag, Staatsdrukkerij 1948.

- 15) Zie o.a. E. L. Priest. A primer of simplified practice. Washington Government Printing Office 1926, blz. 37 e.a.
- 16) Mc Graw Hill 1921.
- 17) Verslag enz. Landsdrukkerij 1921, '22, Dl. II, blz. 141-149 en Bijlage.
- 18) Uit Routledge's New English Dictionary s.v. Toastmaster; one who, at public dinners, announces the toast and directs or times the cheering.
- 19) Staatsdrukkerij 1949.
- 20) Rapport blz. 15.
- 21) „Ik verbaas mij er niet over — zei Mr. Reinink in zijn beantwoording van de installatierede van de Minister — dat men niet algemeen doordrongen is van de noodzakelijkheid van een reorganisatie van ons onderwijs; daarvoor zijn de resultaten van ons onderwijs, vergeleken met die in de meeste andere landen ter wereld, te gunstig”. (Rapport blz. XXIV).
De anti-democratische tendens van het Rapport komt ook bijzonder sterk tot uiting bij het onderwerp Beurzen. De Minister had hier de Commissie de pap reeds in de mond gegeven door in zijn installatierede te zeggen: Renteloze voorschotten zijn m.i. een immorele instelling, die zo spoedig mogelijk verdwijnen moet”. (Rapport blz. XXI).
Men verneemt niets van dit verdwijnen, noch in Hoofdstuk III, dat de wijzse titel draagt „De academische Gemeenschap” en waar 't onderwerp behandeld wordt op blz. 39 en 40, noch in het rapport van Sectie F (College gelden en Beurzenstelsel).
Men stelt voor het woord beurs te vervangen door studietoelage, doet enige bureaucratische centralisatie aan de hand en ontwerpt een ingewikkeld stelsel van terugbetaling door middel van 20 à 30 jaar lopende verzekering. — Alleen in de minderheidsnota bij het rapport van Sectie F wordt een **onbekrompen** oplossing bepleit en een bedrag genoemd van 4 à 8 miljoen gulden per jaar. De andere leden hadden met vrucht kunnen lezen hetgeen Ernest Solvay meer dan een halve eeuw vroeger geschreven heeft over l'egalité du point de départ et le chômage capacitarat.
- 22) Rapport blz. 389.
- 23) Rapport blz. 475.
- 24) Men maakt bij de verdediging van dit soort beperkingen uit economisch oogpunt dikwijls een rekenfout; men neemt dan aan dat men door uitschakeling van de zwakke studenten de gemiddelde kosten per student bespaart. Maar dit is een illusie omdat de slechte collegelopers enz. automatisch verdisconteerd behoren te zijn in het bezettingspercentage. Schakelt men hen uit, dan stijgt dit percentage enz.
- 25) Geschiedenis van het Nederlandse Volk.
- 26) Nederland in Londen, Haarlem 1946, blz. 251.
- 27) Handboek der Geschiedenis van het Vaderland, Amsterdam 1846. Vijfde druk 1876 blz. 792/93.